

Berki Gabriella

A társadalombiztosítás előképe – a bányatársláda intézménye Magyarországon a XIX. század végéig

Az ember élete, egészsége, testi épsége folyamatosan különféle veszélyeknek van kitéve a munkavégzés során. Különösen igaz ez azokra, akik a munkájukat rendhagyó – az átlagos munkahelyi viszonyoknál jóval kedvezőtlenebb - körülmények között, a baleset bekövetkezésének és a betegségek kialakulásának fokozott kockázatát vállalva végzik. Ilyen szakma a bányászoké, akiknek „ellensége a föld, amely folytonos eltemetéssel fenyegeti; ellensége a víz, amely hatalmas nyomásával a kőzet hézagait áthatja és a mélységet előnti; ellensége a tűz, és ellensége végül a levegő is, ez az éltető elem, amely kábítja az embert, majd kigyulladva viharként járja át a bányát”.¹

A bányászok még napjaink modern berendezései, eljárásai, védőeszközei és biztonsági intézkedései mellett is állandó életveszélyben vannak munkavégzésük során, kitéve az omlások, gázrobbanások veszélyének. Sajnálatos módon igen gyakran hangos a világsajtó a bányaszerencsétlenségektől, melyek nem ritkán sok emberéletet követelnek.

A bányászok – éppen a természet erőinek való kiszolgáltatottságuk, a rájuk leselkedő temérdek veszély miatt² – régtől fogva összetartó, szolidáris réteget alkotnak, akik maguk között szervezték meg a kiöregedett, megbetegedett, munkaképtelenné vált szaktársaik segélyezését, az elhunyt bányatársak özvegyeinek, árváinak támogatását. E tekintetben tehát a szociális öngondoskodás úttörőinek számítottak.

A szervezkedés intézményesült formája a bányatársláda Magyarországon 1496-ban megjelent intézménye, amely eredeti célját mindvégig megőrizve a XX. századig kísérté végig a bányászat történetét.

A következőkben ennek a jogintézménynek a kialakulását, fejlődését mutatom be, részletesen kitérve e szervezetek működésének szabályaira, a társládák (később társpénztárak) bevételeire, az ebből származó jogigények természetére, különös tekintettel az 1854. évi általános bányatörvényben foglalt szabályokra.

Vizsgálatom tárgyául a XIX. század végéig terjedő korszakot választottam, mivel a kötelező munkásbiztosításról szóló 1891. évi XIV. törvénycikk³ elindította azt a jogalkotási

¹ GERGELY, ERNŐ: *A magyar bányásztársadalom története 1867-ig*. Műszaki Kiadó, Budapest, 1986, 181. p.

² „A bányászat ártalmai közül a legfontosabbak: a nehéz fizikai munkával jelentkező munkaélettani igénybevétel, a rossz látási viszonyok, a kőzetek omlása, a hirtelen betörések formájában jelentkező vízfolyások, a hőmérsékleti szélsőségek, a levegőellátás nehézségei, a gáz- és porrobbanás lehetősége, a porképződés és a magas páratartalom.” MOLNÁR, LÁSZLÓ: *500 éves a magyar bányatársláda intézménye*. Bányászati és Kohászati Lapok, 129. évfolyam, 1996/5, 454. p.

³ A törvénycikk címe, az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről, a mai felfogás szerint fogalmi ellentmondást rejt magában, ugyanis habár a cím segélyezést említ, a törvény járulékfizetési

folyamatot, amely a mai értelemben vett társadalombiztosítás kialakulásához vezetett Magyarországon, s így módon a szociális gondoskodással járó terheket a mikroközösségek szintjéről makroközösségi, állami szintre emelte. Habár a bányatárspénztárak rendszere túlélté ezt a korszakot, ellátásainak jelentősége fokozatosan csökkent a társadalombiztosítás ellátásai mellett.

I. A bányatársláda intézményének kialakulása és fejlődése

1. Az első magyar bányatársláda megalakulásának előzményei

A szociális gondoskodás hosszú múltra visszatekintő jelenség, mely a legkorábbi korokban nemzetségi, nagycsaládi szinten szerveződött. Az ókorban a mikroszintű közösségek közös kockázatviselése volt az uralkodó, amely a középkorban az egyház segélyező, betegápoló tevékenységével egészült ki. Magyarországon Géza fejedelem és I. Szent István király tevékenységének köszönhetően jelentek meg a szerzetesrendek által épített és fenntartott kolostori kórházak, szeretetházak. Az egyház a gyógyítás mellett gondoskodott a szegényekről, árvákról, hontalanokról.⁴

Az egyház humanitárius tevékenysége mellett kialakultak lakóhelyi, települési, majd pedig munkahelyi kis közösségek, akik a szociális kockázatokkal együtt járó terhek egymás közötti megosztására törekedtek.⁵ A bányászok – mint a kor egyik legveszélyesebb foglalkozását űzők – e tekintetben messze megelőzték más szakmák képviselőit, de szerveződéseik nem nélkülözték a vallási színezetet. A bányászoknak a legkorábban létrejött társulata a „Solidaritas Corpus Christi”, amely eleinte tisztán vallási célt szolgált, a beszolgáltatott adományokból tartotta fenn a kápolnát.⁶ A szociális önszegélyezés Magyarországon már a XIII. század közepétől jelentős eredményekre vezetett: ilyen forrásokból építettek ispotályokat 1224-ben Selmecebányán, 1334-ben Besztercebányán és 1391-ben Újbányán.⁷

A jóléti célokra befolyt, önkéntes alapon juttatott adományokat egy kimondottan erre a célra rendelt díszes vasládában tartották, amelyet bányatársládának neveztek. Kezdetben az adományokból nyújtott támogatás „nem rendszeres járandóság, hanem könyörületből adott, a begyűlt pénzhez képest időnként ingadozó „alamizna”, mely csak végszükségben

kötelezettségről rendelkezik (16.–22.§), amely a biztosítási típusú ellátórendszerek sajátossága, tehát megállapítható, hogy a megtévesztő szóhasználat ellenére a törvény a kötelező baleset- és betegbiztosítás alapjait teszi le. A dolgozatban tehát a segély, illetve a segélyezés szó ennek figyelembevételével értendő.

⁴ BESZE, KATALIN: *A háziorvosi ellátás finanszírozása az egészségügy-finanszírozás rendszerében*. Forrás: <http://www.euuzlet.hu/halapenz/besze.html> (letöltés: 2008. 10. 07.)

⁵ Ibid.

⁶ GERGELY 1986, 245. p.

⁷ MOLNÁR 1996, 454. p.

nyerhet alkalmazást”⁸, a társláda egyházi igazgatás alatt állt⁹ és a bányakórházakat is egyházi személyek vezették.¹⁰ A bányászok önszerveződését segítette, hogy munkájuk a regálé szempontjából különös jelentőséggel bírt, ezért a középkorban kiváltságok címzettjei voltak, személyes szabadság és szabad költözési jog, adó- és hadmentesség illette őket.¹¹

2. Az első magyar bányatársláda megalakulása

Az első, alapszabályon nyugvó bányatársláda 1496-ban¹² alakult meg, és Bethlenfalvi Thurzó János¹³ nevéhez kötődik, akit akként tart számon a bányástörténelem, mint „korának egyik legnemesebb, legjelesebb, legkitünőbb férfia, [...] ki munkásai számára 1496-ban az első társpénztárt alapította, és őket [ti. a bányászokat] hozzá szoktatta, hogy elaggott, rokkant társaikról magok gondoskodjanak”.¹⁴

Ez a szervezet a társládáknak már egy újabb fejlődési szintjét képviselte, amikor a társláda felügyelete már kikerült az egyház szervezetéből, önkormányzati alapon működött és a járulékok fejében a tagoknak jogigénye keletkezett az ellátásokra.¹⁵ Habár a társládai intézmény illetén koncepciója már tisztán világi jellegű volt, ez nem zárta ki, hogy az így összegyűlt vagyonból a bányapolgárság egyházi célokat támogasson. A selmeci társládai alapszabály kifejezetten kimondta, hogy a segélyezésen felül megmaradt összeget „a bányabíróság a társládaatyák meghallgatása után ad *pias causas*¹⁶ fordíthatja”.¹⁷

3. A bányatárspénztárak megjelenése a tételes jogban

Habár a bányavárosok szokásjoga mellett csak szubszidiárius jelleggel érvényesült, a bányajogi szabályozásban kiemelkedő jelentőséggel bírt az I. Miksa király¹⁸ által 1573.

⁸ MIHALOVITS, JÁNOS: *A négyszázharmincéves magyar bányatársládai intézmény eredete és fejlődésének írott emlékei 1854-ig*. Székhely és Társa Könyvnyomda, Sopron, 1925, 7. p.

⁹ MOLNÁR 1996, 454. p.

¹⁰ MIHALOVITS 1925, 6. p.

¹¹ GERGELY 1986, 226-227. p.

¹² Elterő álláspontot fogalmaz meg Czucz Ottó, aki az első bányatársláda megalakulását 1346-ra teszi. CZUCZ, OTTÓ: *Szociális jog I*. Unió Kiadó, Budapest, 2002, 67. p.

¹³ Thurzó 1437-ben született Lőcsén, bányavállalkozó, 1496 és 1507 között körmöci főkamagróf volt. Magyar Elektronikus Könyvtár: *Thurzó János*. Forrás: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC15363/15712.htm> (letöltés: 2008. 10. 15.)

¹⁴ PÉCH, ANTAL: *Alsó Magyarország bányaművelésének története*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1884, I. kötet 91. p.

¹⁵ *A magyar társadalombiztosítás története*. Forrás: http://www.oep.hu/portal/page?_pageid=34,32914&_dad=portal&_schema=PORTAL (letöltés: 2008. 10. 08.)

¹⁶ A Selmecen 1775-ben felállított Szentháromság-szobor költségeinek egyharmadát a társláda fedezte. MOLNÁR 1996, 456. p.

¹⁷ MIHALOVITS 1925, 11. p.

¹⁸ I. Miksa (1527-1576) magyar és cseh király, II. Miksa néven német-római császár (1564-1576)

február 16-án kihirdetett bányaarendtartás,¹⁹ mely aprólékos részletessége és korszerű szabályozása okán majd három évszázadon át volt a bányajog legalapvetőbb forrása hazánkban. Sajnálatos, hogy előremutató rendelkezései²⁰ dacára említést sem tett az ekkorra már igen elterjedt társládai intézményről.

Ezen oknál fogva a társládák a XIX. század közepéig többé-kevésbé eltérő módon működtek, az azokat szabályozó bányavárosi statútumok hatálya csupán a bányaváros fennhatósága alatt működő bányákra terjedt ki, s igaz ugyan, hogy a királyi bányák társládáira vonatkozóan léteztek egységes szabályok királyi rendeletek formájában, általában ezek is csak partikuláris hatállyal bírtak.

Az egységes társpénztári szabályozás irányába mutatott az 1757. március 22-én kelt udvari kamarai rendelet, amely első alkalommal mondta ki országos hatállyal a társládák létesítésének lehetőségét,²¹ majd az 1786. augusztus 21-én kelt udvari kamarai rendelet, amely ezt már kötelezettséggé határozta meg.²²

Ez a folyamat tetőzött 1854. május 23-án, amikor a Magyarországon a 173. számú császári nyíltparancssal kihirdetett Osztrák Általános Bányatörvény az addig spontán szerveződő, a tagok által kötött szerződésen nyugvó képződményt új alapokra helyezte, s kimondta a bányatárspénztárak létrehozásának kötelezettségét. E törvény vezeti be a jogi szaknyelvbe a bányatársláda helyett használatos bányatárspénztár kifejezést.

A Bányatörvény X. fejezetében²³ rendelkezett a) a társpénztárak felállításának kötelezettségéről, b) az abba tagként való belépési kötelezettségről és c) a társládai alapszabályok kötelező tartalmi elemeiről.

a) A 210. §-ban minden bányabirtokos számára kötelezővé tette társpénztár felállítását, melyet megtehetett önállóan, avagy a bányahatóság jóváhagyása esetén más bányabirtokossal közösen. E helyütt találjuk a társpénztárak rendeltetésének első törvényi szintű deklarálását, miszerint „(a) segélyre szorult bányamunkások, nemkülönben azok özvegyei és árvái gyámolítása végett, társpénztáraknak [...] kell létezniök.”

¹⁹ A török hódoltság ideje alatt csak a Habsburg uralom alatt álló területen léptették hatályba, majd a török kiűzése után folyamatosan kiterjesztették alkalmazását az ország teljes területére. Habár a bányaarendtartás sohasem vált jogforrássá Magyarországon, s az 1723. évi CVIII. tc. is csak mint a bányabíróságok magánjogát említi, korszakalkotó jelentősége vitathatatlan. IZSÓ, ISTVÁN: *A magyar bányászat jogi szabályozásának és hatósági felügyeletének története*. Forrás: www.mbfh.hu/download.cmt?id=32& (letöltés: 2008. december 10.)

²⁰ A rendtartás haladó szemléletét mutatja, hogy a föld alatt történő munkavégzést napi nyolc órában maximálta, megtiltotta a föld alatt végzett gyermekmunkát, szabályozta a bányában foglalkoztatott nők helyzetét, és a balesetek előfordulásával kapcsolatos napló-vezetési kötelezettséget írt elő. MOLNÁR 1996., 457. p.

²¹ MIHALOVITS 1925, 14. p.

²² MIHALOVITS 1925, 15. p.

²³ LITSCHAUER, LAJOS: *A bányatörvény és a rávonatkozó rendeletek, utasítások és elvi jelentőségű határozatok teljes gyűjteménye kiegészítve magyarázó műszótárral és betűrendes tárgymutatóval*. Budapest, 1886, 132-137. p.

b) A 211.§ kötelezte a bányapolgárságot, felügyelőket és bányamunkásokat egyaránt, hogy a munkáltatójuknál működő társpénztárba belépjenek, s az alapszabályban megállapított járulékokat befizessék.

c) A társpénztári alapszabályokra vonatkozó előírásokat a Bányatörvény 212-214. §-a tartalmazta. E szerint minden bányának saját alapszabállyal kellett rendelkeznie, amelynek megalkotásába be kellett vonni a bányalegénység által delegált személyeket, s jóváhagyás végett be kellett nyújtani a bányahatóságnak. Az alapszabály kötelező elemeként nevesítette a tagfelvevél feltételeit, a tagok nyilvántartására vonatkozó szabályokat, a járulékok összegének és a befizetés módjának a meghatározását, a társpénztár által nyújtandó segélyek (sic!) mértékének meghatározását, az igényjogosultság megszerzésének és elvesztésének feltételeit, a társpénztári vagyon kezelésére vonatkozó szabályokat, az egyesült társpénztárak egymáshoz való viszonyának meghatározását és a bánya megszűnése esetén követendő szabályozást. A bányabirtokosok a társpénztár felállításáig a szolgálatadókkal estek egy tekintet alá, rászoruló munkásaiknak minimálisan olyan mértékű segélyt voltak kötelesek folyósítani, mint amilyenre az 1876. évi XIII. törvénycikk 31-34. §-a a gazdát a cseléd vonatkozásában kötelezte.

A Bányatörvényt végrehajtási szabályokkal egészítették ki,²⁴ melyek főképp a bányatárspenztárak felállításának, igazgatásának és működésük ellenőrzésének rendjéről szólnak. Ezekre a következő fejezetben térek ki.

II. A bányatársládák szervezete és működése

1. A bányatársládai intézmény fejlődésének mérföldkövei

A fent leírtak alapján a bányatársládai intézménynek három, egymástól jól elkülöníthető formáját figyelhetjük meg, melyek közül e helyütt a két utolsóval foglalkozom részletesebben:

a) a kezdetektől 1496-ig, az első, alapszabályon nyugvó bányatársláda kialakulásáig: a bányász-önsegélyezés vallási alapon, egyházi fennhatóság alatt szerveződött. Mivel ekkor a szó szoros értelmében vett bányatársládák még nem léteztek Magyarországon, ezekről nem kívánok több szót ejteni;

b) 1496-tól 1854-ig, az Osztrák Általános Bányatörvény hatályba lépéséig: önkéntes alapon szerveződő, a tagok szerződésén alapuló, egymástól működésükben eltérő bányatársládák;

c) 1854-től a jogintézménynek a társadalombiztosítás rendszerébe való végleges betagozódásáig: kötelező jelleggel felállított, jogszabályon alapuló, egységes működésű bányatárspenztárak.

²⁴ LITSCHAUER 1886, 329-332. p.

2. Bányatársládák 1496-tól 1854-ig, az Osztrák Általános Bányatörvény hatályba lépéséig

2.1. A bányatársláda szervezete

A bányatársládák a munkáltató és a munkavállalók közös, önkéntes elhatározása alapján jöttek létre, s az önkormányzatiság elvén alapultak.

Legfőbb szerve a közgyűlés volt, amely egy évi időtartamra választotta meg az ún. társládaatyákat,²⁵ akik fele részben a bányatisztek illetve -felügyelők, fele részben a bányalegénység közül kerültek ki. Ők tiszteletdíjban részesültek, s legfőbb tisztük a bányatársláda kulcsainak őrzése volt. A társládának hagyományosan két kulcsa volt, amelyek csak együtt nyitották a ládát, így egyik félnek sem engedtek hozzáférést a társládában őrzött értékekhez a másik tudta nélkül.²⁶ A társládákban a bevételeken túl tárolták a társláda iratait,²⁷ az egyházi és szakmai zászlókat, bányász jelvényeket.²⁸

A társláda jegyzőjének mandátuma szintén egy évre szólt, és a bányajogban jártas személynek kellett lennie. A jegyző az írásbeli teendőket látta el, könyvelte a társláda bevételeit illetve kiadásait, valamint számadásokat készített. Tevékenységéért fizetésben részesült.²⁹

A bányamester felügyeleti jogkörrel rendelkezett, megerősítette tisztségükben a társláda megválasztott tisztségviselőit, s habár a társláda vagyonának kezelésében nem vett részt, magát a díszes ládát az ő házában őrizték.³⁰

2.2. A bányatársláda bevételei

A társláda bevételeinek legfőbb forrása a munkavállalók járuléka volt, melynek összege társládánként eltért egymástól, de általában a bányász heti fizetésének két-három százalékával megegyező összeget jelentett.³¹ A munkáltatók nem voltak járulékfizetésre kötelezve, évi rendszerességgel ajánlottak fel egy előre meg nem határozott összeget, ezért az alapszabályok a munkáltató tekintetében csupán önkéntesen juttatott adományról beszéltek.³² A bevétel jelentős részét képezték a különféle díjak, így például az újon-

²⁵ Általában 6-8 főt választott a közgyűlés. MIHALOVITS 1925, 37. p.

²⁶ GERGELY 1986, 247. p.

²⁷ Például a tagokra, az általuk teljesített befizetésekre és az igénybevett ellátásokra vonatkozó iratokat, számadásokat, alapszabályt, közgyűlési határozatokat... stb.

²⁸ Ebben (és számos más vonásukban) a bányatársládák hasonlóságot mutatnak az iparos céhekével, döntő különbség azonban közöttük, hogy míg a céhek elsősorban a mesterek, tehát a munkaadók szervezetét jelentette, addig a társládában sokkal inkább a munkavállalók igénye testesült meg. GERGELY, ERNŐ: *Fél évezred a bányamunkásság biztosítási rendszerének kialakításából*. Jogtudományi Közlöny, 1977/3, 139. p.

²⁹ Ibid.

³⁰ Ibid.

³¹ Az 1600. évi selmeci társláda statútum a heti bér 1%-ában állapította meg, míg 1634-ben már 2%-ra emelték a járulék heti összegét. MIHALOVITS 1925, 19. p.

³² GERGELY 1977, 140. p.

nan belépő tagnak beiktatási díjat kellett fizetnie, a házasságra lépő bányamunkásnak fizetnie kellett azért, hogy frigyét engedélyezzék, és a tanoncnak is, amikor felszabadították.³³ Ezen kívül a társládát illette a bányaüzem körében elkövetett vétségek miatt kiszabott ún. bírságpénz, valamint a hozzátartozók nélkül elhalt bányatárs „portékái, ruhái”.³⁴ Természetesen a társláda bevételeit növelték saját vagyonának gyümölcsei és vállalkozási tevékenységéből származó jövedelmei is.³⁵

2.3. A bányatársláda kiadásai

A társláda vagyonát elsősorban a tagoknak juttatott ellátások emésztették fel, de mielőtt ennek neveire kitérnék, szeretném leszögezni, hogy ezek a juttatások – még ha nevükben hasonlóak is – nem hasonlíthatóak a mai társadalombiztosítás keretében nyújtott ellátásokhoz, mivel összegük nem igazodik a biztosított kieső munkajövedelméhez, igen csekély összegűek, és csak teljes keresőképtelenség esetére nyújtandóak; addig, amíg a munkavállaló bármilyen munkára alkalmas, a támogatásra való jogigény nem érvényesíthető.³⁶

A biztosítási ágazatok eleinte nem különültek el, az ellátásokat a társláda keresőképtelenség esetére nyújtotta, hogy ez ideiglenes vagy végleges, illetőleg az oka betegség, rokkantság vagy idős kor, irreleváns volt.³⁷

A bányamunkások a társládai tagságuk és járulékfizetésük alapján a következő ellátásokra szereztek jogosultságot.

a) Betegség (keresőképtelenség) esetén a bányamunkások ingyen orvosi kezelésben részesültek, ingyen jutottak a gyógyszerekhez és a gyógyászati segédeszközökhöz, valamint „betegpénzre”³⁸ voltak jogosultak. E juttatások igénybevételének jogszerűségét a bányatiszt, a bíró és az orvos állapította meg, ám azok általában csak hosszabb, legalább két hetes betegeskedés esetén illették meg a biztosítottat.³⁹ A balesetben megsérült bányamunkás magasabb összegű ellátásra volt jogosult, kivéve akkor, ha sérülése önhibájából következett be, mert ebben az esetben semmiféle támogatást nem kapott.⁴⁰

b) Munkaképtelenség esetén, amelynek okozója lehetett rokkantság vagy idős kor, az ellátásra való jogosultság megszerzésének „a 8. évi becsületesen betöltött és megszakítatlan szolgálati idő nélkülözhetetlen feltételét képezi, hacsak az előbb bekövetkezett

³³ MIHALOVITS 1925, 21. p.

³⁴ MOLNÁR 1996, 455. p.

³⁵ A szomolnoki társláda például élelmiszerek (vaj, szalonna, lencse... stb.) árusításával is foglalkozott, míg a körmöci mészárszéket tartott fenn. MOLNÁR 1996, 456. p.

³⁶ MIHALOVITS 1925, 16. p.

³⁷ MIHALOVITS 1925, 15. p.

³⁸ A táppénz őse, melynek összege a XVIII. század végén napi 4 krajcár körül mozgott. MIHALOVITS 1925, 23. p.

³⁹ MIHALOVITS 1925, 22. p.

⁴⁰ MOLNÁR 1996, 455. p.

teljes munkaképtelenség nem üzemi elszerencsétlenülés⁴¹ következménye”.⁴² A vasműveknél a minimális szolgálati időt hat évben határozták meg. E feltétel fennállása esetén a bányamunkás ún. provízióban vagy nyugbérben részesült, amely járadékszerű ellátás volt. A nyugbér mértéke kezdetben egységes volt, később azonban a szolgálati idő hosszának, a járulékfizetés időtartamának és a munkakörnek a figyelembevételével került megállapításra.⁴³ A kötelező legkisebb szolgálati idő teljesítésének hiányában – az üzemi elszerencsétlenülés esetét kivéve – a bányamunkás csak egyszeri juttatásra, ún. végkielégítésre számíthatott, melynek mértéke a nyolcévi szolgálat után járó nyugbér egy évi összegének felelt meg.⁴⁴

Fontos megjegyezni, hogy végkielégítés nem csak az idő előtti nyugállományba vonulás esetén járt, hanem akkor is, ha a biztosított kilépett a társláda kötelékéből.⁴⁵ Ennek a Bányatörvény hatályba lépését követően volt különös jelentősége, amikor e szabály a visszájára fordult, és a munkáltató súlyos visszaéléseire adott alkalmat.

c) Az elhunyt vájár özvegyének és árváinak támogatása a társládák egyik legfontosabb célja volt éppen a sok emberéletet követelő bányaszerencsétlenségek gyakoriságára tekintettel. A támogatás érdekes megnyilvánulása, hogy az a férfi, aki az elhunyt özvegyével házasságot kötött, igényt formálhatott a néhai férj munkahelyére.⁴⁶

Az özvegyi nyugdíj korabeli alakzata akként működött a gyakorlatban, hogy a munkaképtelen özvegy, amennyiben néhai férje a minimális szolgálati időt megszerezte, avagy munka közben elszerencsétlenült, nyugbérre vált jogosulttá, azonban ha nem volt munkaképtelen, vagy a férjére vonatkozó feltételek egyike sem állt fenn, csupán végkielégítést kapott.⁴⁷ Az özvegyi nyugdíj mértéke az elhunyt vájár nyugbérének a fele, és ugyanezen elv alapján a végkielégítés is a bányamunkásnak végkielégítésként járó összeg ötven százaléka, tehát a nyolcévi szolgálat után járó nyugbér fél évre számított mértéke.⁴⁸

Általános szabály szerint az elhunyt gyermekeinek eltartásának ellenértéke az özvegyi nyugdíjban benne foglaltatik, azonban háromnál több gyermek eltartása esetében, az anya ezen felül nevelési jutalékra⁴⁹ jogosult,⁵⁰ amely általában a gyermekek tíz-tizenkét

⁴¹ Álláspontom szerint e kifejezés fogalmi körébe vonható a hazai hatályos társadalombiztosítási jogszabályok alapján baleseti ellátásokra jogosító üzemi baleset és foglalkozási megbetegedés esete is.

⁴² MIHALOVITS 1925, 24. p.

⁴³ Ez újabb közelítést jelentett a jelenlegi társadalombiztosítási öregségi és rokkantsági nyugellátások szabályozásához.

⁴⁴ MIHALOVITS 1925, 26. p.

⁴⁵ GERGELY 1986, 250. p.

⁴⁶ „Akit az Isten közülünk elveszen, a bányászok közül, akinek felesége vagy gyermeke maradt, helyébe beállhasson, akinek kedve van hozzá.” Ibid.

⁴⁷ MIHALOVITS 1925, 27. p.

⁴⁸ Ibid.

⁴⁹ Mihalovits idézett művében (29. p.) a „nevelési járulék” kifejezést használja ugyanennek a jogintézménynek a jelölésére, amely mai felfogásunk szerint helytelen, ezáltal megtévesztő, ugyanis járulék elnevezéssel mindig olyan befizetést illetünk, amely a biztosítottól került levonásra, ezért számára nem bevételként, hanem épp ellenkezőleg, kiadásként jelentkezik.

⁵⁰ MOLNÁR 1996, 456. p.

éves koráig járt.⁵¹ A bányamunkás halálával egyetlen élő szülőjüket elvesztett árvák az özvegyi nyugdíjra vonatkozó szabályok szerint részesültek ellátásban.⁵²

d) a társláda illetve annak tagsága valamely bányatárs elhalálása esetén a temetéshez anyagilag és a tagok személyes jelenléte által erkölcsileg is hozzájárult. Az ilyen szomorú események alkalmat teremtettek a szolidaritás kinyilvánítására, az összetartozás és egymás iránti elkötelezettség érzésének erősítésére.

A társládák eltérő mértékben vették ki részüket a temetési költségekből, általában csupán temetési segítyt folyósítottak, azonban arra is volt példa, hogy külön ún. koporsópénzt fizettek,⁵³ míg máshol a társláda deszkát adott a koporsó elkészítéséhez.⁵⁴ Egységesnek nevezhető az a hagyomány (sőt, néhol alapszabályban deklarált tagi kötelezettség), hogy az elhunytat a bányatársak vitték a ravataltól a sírig.⁵⁵

A tagoknak juttatott ellátások költségein túl a társládai büdzsét terhelte a tisztviselők fizetése illetve tiszteletdíja, valamint az egyházi, kulturális és kegyeleti célokra kifizetett összegek. Ez utóbbiak között általában fedezték a pap, a kántor, a sekrestyés és a tanító fizetését, valamint a paplak és az iskola fenntartását.⁵⁶

3. Bányatárspénztárak 1854-től 1891-ig

Az 1854. évi Osztrák Általános Bányatörvény, amely e jogintézményt először szabályozta az egész országra kiterjedő hatállyal, némiképp átrajzolta a fent vázolt képet. Habár az új névvel ellátott intézmény nem szűnt meg a bányász önbiztosítás bástyájának lenni, funkciójában és felépítésében is módosult, s elvesztette ősi, a bányamunkásság számára oly vonzó tulajdonságait: az önkéntességet és az autonómiát.

Ahogy az az előbbieken kifejtettem, a törvény minden bányabirtokost társpénztár felállítására kötelezett, a bányamunkásokat pedig az abba való belépésre és a tagi kötelezettségek teljesítésére.

3.1. A bányatárspénztár szervezete

A jogszabályi alapon szervezett társpénztárak az önkormányzatiságnak már csak a látszatát őrizték: névleg nem változtattak a hagyományos társládai tisztségeken, azonban

⁵¹ Az életkor tekintetében sincs egységes szabályozás, egyaránt találkozni tíz, illetve tizenkét éves korhatárral, de van olyan kamarai rendelet, amely különbséget tesz a gyermekek között nemük szerint, s a lányokat tizenkét, a fiúkat tizennégy éves korukig részelteti e juttatásban. A munkaképtelen, szülőtlen árva élete végéig kapta a nyugbért. MIHALOVITS 1925, 29. p.

⁵² Ibid.

⁵³ MIHALOVITS 1925, 30. p.

⁵⁴ GERGELY 1986, 249. p.

⁵⁵ MOLNÁR 1996, 456. p.

⁵⁶ Ibid.

a társpénztár legfőbb vezetője immár a bányagazgató volt, aki a különböző munkahelyeken szerveződő helyi bizottságok élére saját embereit nevezte ki.⁵⁷ Ennek következtében a preferenciák eltolódtak, a társpénztárakban már sokkal inkább a munkáltatói érdekek érvényesültek, mint a munkavállalóké.

Továbbra is fennmaradtak a társpénztárak működésében meglévő különbségek, mivel a törvényi szabályozás igen hézagos volt, és részletkérdések tekintetében nem adott eligazítást. Úgyszintén megmaradt a jelentős eltérés az állami és a magánkézben lévő bányák társpénztárai között. A már a XVIII. században is viszonylag egységes szabályok szerint, az udvari kamarai rendeleteknek megfelelően működő kincstári társpénztárakat a törvény egyetlen közös, országos szervezetbe integrálta, vagyonukat azonban külön kezelték.⁵⁸

A társpénztári alapszabályokat továbbra is a bányahatósághoz kellett betérjeszteni jóváhagyásra, de a bányakapitányságok jogköre csak a jövedelmek alapszabályszerű felhasználásának ellenőrzésére terjedt ki.⁵⁹ A törvény végrehajtási szabályai taglalták a bányakapitányságok ez irányú kötelezettségeit. A társpénztárak alapszabállyal illetve jogszabállyal össze nem egyeztethető kezelése esetén a bányakapitányság végső esetben akár a társpénztár megszüntetését is elrendelhetette.⁶⁰

3.2. A bányatárspénztár bevételei

A hagyományos társládai bevételek tekintetében jelentős változás nem következett be, a törvény továbbra sem kötelezte a munkáltatót meghatározott mértékű járulék fizetésére, azt azonban előírta, hogy amennyiben a társpénztár deficitese, a hiányt a munkáltatónak kell pótolnia. Ennek folyománya, hogy a bányavállalat érdeke az volt, hogy a társpénztári tagok minél magasabb összegű járulékot fizessenek.⁶¹

A bányatárspénztár bevételeit ugyan nem növelte, azonban a kiadások kizárásával mégiscsak a társpénztár vagyonát gyarapította a magánbányavállalatok⁶² azon bevett eljárása, miszerint ha a társpénztári tag munkaviszonya a bányában megszűnt, elvesztette minden további igényjogosultság nélkül a társpénztárba befizetett járulékait.

Ez a lehetőség erős eszköz volt a munkáltatók kezében, hiszen a bányamunkások elégedetlenségéből fakadó mindenféle megmozdulást könnyűszerrel elháríthattak az elbocsátás kilátásba helyezésével, mellyel a munkavállaló nem csupán a megélhetését jelentő munkahelyet veszítette el, hanem akár a több éve teljesített befizetéseit, nyugbérre jogosító szolgálati idejét is.

⁵⁷ GERGELY 1986, 253. p.

⁵⁸ MOLNÁR 1996, 457. p.

⁵⁹ Ibid.

⁶⁰ LITSCHAUER 1886, 329-332. p.

⁶¹ GERGELY 1977, 141. p.

⁶² A kincstári bányákban fennállt a jogfolytonosság: „[...] ha az adózó tag egyik bányaműből a másikba lép át, és az utóbbi társpénztárba további befizetését teljesíti, az előbbi társpénztárnál szerzett joga nem enyészik el, hanem a közösség elvénél fogva átmegy az utóbbi társpénztárba”. MOLNÁR 1996, 457. p.

A bírói gyakorlat is osztotta ezt az álláspontot, a Magyar Királyi Kúria egy konkrét eset kapcsán akként foglalt állást, hogy „(a) munkaadó érvényesen kikötheti azt, hogy alkalmazottja abban az esetben, ha szolgálatból önként kilép, a nyugdíjalapba nyugdíjjárulék címen befizetett összegeket vissza nem követelheti és nyugdíjához való igényét is elveszti”.⁶³

Ily módon a bányamunkás a bányatulajdonosnak kiszolgáltatottá és röghöz kötötté vált, bár véleményem szerint a munkások ok nélküli elbocsátása ellenkezett a bányatulajdonosok gazdasági érdekével, mindazonáltal a lehetőség fennállása is ellentmondott a bányatársládákból kifejlődött bányatárspénztárak rendeltetésének.⁶⁴

3.3. A bányatárspénztár kiadásai

Ehelyütt annyi változást emelnék ki, hogy a szakirodalom immár egyöntetűen tíz év várakozási időről beszél a nyugdíjigény megszerzése tekintetében.

Érdekes továbbá, hogy a társpénztári alapszabályok nem a szolgálatban ténylegesen eltöltött időt, hanem a vállalat által elismert szolgálati időt rendelték figyelembe venni. Ennek azért van különös jelentősége, mert a társpénztári felvétel nem feltétlenül a munkába lépés időpontjában következett be, ez pedig újabb lehetőséget adott a munkáltatói visszaélésekre. Például a máramarosi sóbányákban az a gyakorlat alakult ki, hogy a tiztizenkét éves koruktól a bányákban dolgozó gyermekeket csak huszonnégy-huszonhat éves korukban vették fel a társpénztárba, így szolgálati idejük szempontjából az ezt megelőző időszakot figyelmen kívül hagyták.⁶⁵

Habár nyilvánvalóan „a társláda nem a bányatulajdonos vagyona, a melyre a bányamunkások segítése mint törvényes teher hárul; hanem a társláda önálló rendelkezéssel bíró vagyonszössesség, mely a bánya fennállása alatt külön igazgatásban áll”,⁶⁶ a bányatulajdonos annak érdekében, hogy mentesüljön a társpénztári deficit pótlásának kötelezettségétől, minden rendelkezésére álló eszközt felhasznált.

Összegzés

A bányatársláda a munkahelyi mikroközösségi kockázatmegosztás olyan történelmi példája, amely szellemiségében és megoldásaiban messze megelőzte a kort, amelyben kialakult. A bányászok – szakmájuk sajátosságaira tekintettel – olyan önbiztosítási konstrukciót hoztak létre, amelyből a ma létező, hatályos társadalombiztosítási szabályozásunk is merített.

Az előzőekben bemutatam a XV. század végétől a XIX. század végéig ívelő korszakot, amelyben a bányásztársadalom mindennapjainak meghatározó eleme volt ez a jogin-

⁶³ GERGELY 1977, 140. p.

⁶⁴ GAÁR, VILMOS: *Visszakövetelhetők-e a bányatársládákba befizetett járulékok?* Jogállam, 1914/5, 362. p.

⁶⁵ GERGELY 1977, 141. p.

⁶⁶ GAÁR 1914, 361. p.

tézmény. Kiemelt figyelmet fordítottam a társládákra, majd a társpénztárakra vonatkozó tételes jogi szabályokra, legfőképp az 1854. évi Osztrák Általános Bányatörvényre. A bányatársláda fejlődési szakaszainak elemzése során a társláda szervezeti felépítésére, a bevételi és kiadási oldalra fókuszáltam, ezek között súlyponti kérdésként kezeltem a tagok számára juttatott ellátások kérdését.

A bányászok szolidaritáson alapuló kockázatközössége kétségtelenül úttörő volt a szociális gondoskodás történetében, a XIX. századra azonban a munkások betegség és rokkantság esetére szóló biztosítása olyan égető problémává vált⁶⁷ szerte Európában, amelynek megoldását többé nem lehetett elodáztatni, így a század végén kezdetét vette az – elsősorban német mintát követő⁶⁸ – hazai társadalombiztosítási jogalkotás és az e célra rendelt intézményrendszer kialakítása.

Az 1884. évi XVII. törvénycikk, az ipartörvény, rendelkezett először a munkások betegség esetére szóló biztosításáról, amikor az ipartestületeket segélypénztárak létesítésére hívta fel. Ezt azonban nem tette kötelezővé, így az önkéntesség folytán e kezdeményezés nem vezetett jelentős eredményre.⁶⁹

Valódi eredményt az ipari és gyári alkalmazottaknak betegség esetén való segélyezéséről⁷⁰ szóló 1891. évi XIV. törvénycikk hozott, amely immár kötelezően írta elő betegsegélyező pénztárak felállítását és az abba való belépést. Akárcsak a hatályos egészségbiztosítási törvény⁷¹ 5. §-a, e törvénycikk 2. §-a is taxatív felsorolással határozta meg azt a személyi kört, melyre a pénztárba való belépés kötelezettségét előírta, akik a mai felfogás szerint biztosítottaknak minősültek. E körben nevesítette a bányákban foglalkoztatottakat is a következők szerint: „Betegsegélyező pénztárhoz kell tartozniuk, nemre, korra és honpolgárságra való tekintet nélkül mindazoknak, a kik a magyar korona országai területén: [...] bányákban és kohókban vagy a bányatermékeket feldolgozó egyéb művekben [...] oly fizetéssel vagy bérrel vannak alkalmazva, melynek egy munkanapra eső összege 4 frtnál nem magasabb és akikkel szemben a munkaadó a munkába álláskor világosan ki nem kötötte, hogy az alkalmazás nyolcz napnál rövidebb időre terjed”.⁷²

A biztosított kör behatárolására jövedelmi és időbeli korlátot egyaránt meghatározott a jogszabály, 4. §-ában azonban kimondta, hogy az e korlátokon kívül rekedt személyek

⁶⁷ Magyarországon a statisztikai adatok szerint 1885-ben a munkásoknak csupán 40,6%-a volt biztosított. Forrás: http://www.oep.hu/portal/page?_pageid=34,32914&_dad=portal&_schema=PORTAL (letöltés: 2008. 10. 08.)

⁶⁸ A társadalombiztosítás törvényi szabályozásában a németek jártak élen; az 1880-as években három olyan társadalombiztosítási törvényt alkottak meg, amelyek példaként szolgáltak valamennyi állam számára, ezek az ipari és kereskedelmi munkavállalók kötelező betegségi biztosításáról (1883.), a kötelező baleseti biztosításról (1884.), és az öregségi, rokkantsági biztosítás bevezetéséről (1889.) szóltak.

⁶⁹ Forrás: http://www.oep.hu/portal/page?_pageid=34,32914&_dad=portal&_schema=PORTAL (letöltés: 2008. 10. 08.)

⁷⁰ A törvénycikk félreértésekre okot adó szóhasználatáról lásd a 3. számú lábjegyzetet a dolgozat 1. oldalán.

⁷¹ 1997. évi LXXXIII. törvény a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól

⁷² 1891. évi XIV. törvénycikk 2.§ b) pont

„szabad elhatározásuk alapján beléphetnek a betegsegélyező pénztárba és az illető pénztár, a mennyiben alapszabályai mást nem rendelnek, [őket tagjai közé] felvenni köteles.”

A törvénycikk meghatározta a pénztár által minimálisan nyújtandó ellátások nemességét⁷³ és mértékét, e cikkeinek hatályát pedig kiterjesztette „azon betegségi és halálozási esetekre is [...], melyek balesetek által okoztatnak”.⁷⁴

A belépésre kötelezett tagokat járulékfizetési kötelezettség terhelte, amely a tag napi-béréhez igazodott, s amely a nyújtandó ellátások mértékének alapjául szolgált.

A jogszabály 28. §-ában sorolta fel a betegsegélyezést teljesítő pénztárak típusait, melyek között a bányatársládák is helyet kaptak. Ezekre vonatkozóan a 70-72. § tartalmazott rendelkezéseket, miszerint a törvénycikk érintetlenül hagyta az 1854. évi Bányatörvény alapján kötelező jelleggel felállított bányatársládák rendszerét, s a társlá dai tagokat mentesítette az újonnan felállítandó betegsegélyező pénztárakba való belépés kötelezettsége alól. Ily módon tehát a baleset- és betegbiztosításnak egy párhuzamos rendszerét hívta életre, amelyben a bányatársládák fokozatosan veszítettek jelentőségükből az általános munkásbiztosítással szemben.

A XIX. század végén fejlődésnek indult magyar társadalombiztosítási rendszer a XX. század végére válságba került, jelenleg is folyamatosan finanszírozási gondokkal küzd, amelyek alapvetően a fenntarthatóságát kérdőjelezi meg. Végző soron a makroszintű kockázatközösség problémái az egyént az öngondoskodás kényszeréhez térítik vissza, így ismét a mikroközösségi kockázatmegosztás térhódításához vezethetnek.

* * *

The Predecessor of the Social Security System – The Institution of Miners' Fund in Hungary until the end of the XIX.th Century

The miners were the first professionals who established social funds to tackle the social risks that they faced on account of the special dangers of their job. The first fund, which had a constitution, was established in 1496 by János Thurzó in Hungary. The system of these self-supporting funds was a fundamental element of the social security of miners until the introduction of the Hungarian Workers' Mandatory Health Insurance Law in 1891. I examine the funds' evolution, the rules of functioning, the incomes and the benefits they provided to their members or to the surviving relatives. I pay a particular attention to the General Mine Act of 1854, which regulated the former voluntary-based funds and made the establishment and participation obligatory. A parallel can be drawn up with the current situation, when we try to solve the problems of the statutory social insurance scheme with the various forms of supplementary self-insurance.

⁷³ A 7. § szerint „Minden e törvény szerint fennálló betegsegélyező pénztár tagjainak legalább a következő segélyezést (sic!) köteles nyújtani: ingyen orvosi segélyt, gyógyszereket és a szükséges gyógyászati segédeszközöket, táppénzt, gyermekágy-segélyt, temetkezési segélyt.”

⁷⁴ 1891. évi XIV. törvénycikk 10. §